

**ИСТОРИЈА СРПСКОГА
КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА
XII–XIII ЧАС**

ТУРСКИ ПЕРИОД

Оквири

1453. пад Цариграда под Турке

1459. пад Смедерева

1463. пад Босне

1481. пад Херцеговине

1499. пад Зете

= за нас се средњи век окончава падом Цариграда и самосталне Српске деспотовине, с продуженим трајањем до краја XV в. (до пада Зете Црнојевића); тада почиње турски („послесредњовековни“) период

Сремски Бранковићи

После пада самосталне деспотовине Срем добија на значају, где су Срби, уз сагласност угарског краља, интензивније присутни још од времена деспота Стефана и деспота Ђурђа

Ђурђев син, слепи Стефан, пре пада Смедерева нашао се у изгнанству 1459. г. (власт је припала босанском краљевићу Стефану Томашевићу – будућем последњем краљу Босне – који је предао Смедерево без борбе); у Албанији се Стефан оженио Анђелином, с којом је провео остатак живота у беди у Фурланији (умро 1476). Анђелина се на позив краља Матије Корвина са синовима Ђорђем и Јованом и мужевљевим моштима населила у Срему. Након смрти Вука Гргуревића Бранковића (Ђурђевог унука преко слепог Гргура) – „Змај Огњеног Вука“ (1485), Ђорђе је постао сремским деспотом (1486); држао је градове Купиново и Сланкамен. После 1496. Ђорђе се замонашио и постао монах Максим, а касније и београдски митрополит (умро 1516). Јован је наставио да влада као деспот, али после његове смрти (1502), пошто није имао мушких потомака, Бранковићи престају да владају. Максим и Анђелина су на Фрушкој гори подигли манастир Крушедол, задуго главно српско духовно средиште у овим крајевима.

Ствара се култ Сремских Бранковића, одражен у оригиналним култним списима на српскословенском језику.

1526. у бици на Мохачу уништена је Угарска.

1537. у сукобу с војском Мехмед-паше Соколовића гине последњи српски деспот, Павле Бакић, родом с Венчаца у Шумадији.

1453–1463. последњи српски патријарх Арсеније II, иза којег наступа прекид од скоро једног столећа у Српској цркви!

1557–1766. ПЕЊКА ПАТРИЈАРШИЈА (ОБНОВА, ТРАЈАЊЕ)

Напомена: у новијој историографији мање се говори о обнови, више о претрајавању, а потом и снажењу Пењке патријаршије 1557. године.

Везир (касније велики везир) Мехмед-паша Соколовић (рођен као Бајица, 1506 – убијен 1579) издејствовао код султана Сулејмана I обнову патријаршије; иначе, у младости је био чтец у манастиру Милешеви

патријарх постаје Макарије Соколовић, пашин блиски рођак (и следећих неколико патријарха су из породице Соколовића);

---огроман је простор патријаршије: северна Вардарска Македонија, југозападна Бугарска, Србија, Црна Гора, Босна, Војводина, српска места по Хрватској, Далмацији и Угарској

---учвршћивање српскословенског, осим у свим српским земаљама у ужем смислу речи, још у Македонији и Бугарској – дакле, међу свим Јужним Словенима источнога обреда!

Срби су постали етноконфесионална заједница у Турској јер оно главно што их је одвајало од Турака јесу етничка и верска посебност, а затим, једина установа на коју су могли да се ослоне, била је црква с властитим богослужбеним језиком

Црква је обновила традиције средњовековне државе, дајући им нови живот и снагу; црква је обновила и учврстила српски идентитет.

Повољни услови кратко трају:

Након устанка банатских Срба који су под вођством вршачког епископа Теодора развили заставе с ликом св. Саве,

1594. Синан-паша је спалио мошти св. Саве у Београду (остала је само лева рука несагоревша)

1594. епископ Теодор жив одран

1614. патријарх Јован (1592–1614) обешен или задављен у Цариграду

Слично,

1659. патријарх Гаврило I обешен

Но, како-тако, у Пећкој патријаршији је живео српскословенски језик, на богослужењима и у целокупној писмености!

1683–1699. аустријско-турски рат

Аустријска војска је продрла до Скопља, Штипа, Пећи и Призрена; Срби су јој се придружили подижући устанак, а пошто је Француска напала Аустрију, аустријска војска се повукла, остављајући за собом српски народ на цедиљу; дошло је до масовног бекства Срба:

1690. Велика сеоба под Арсенијем III Чарнојевићем; у Београду је одржан црквено-народни сабор с којег је затражено од цара Леополда I да се дозволи, уз гаранције верских слобода, пресељење у Хабзбуршку монархију; Срби су добили „**Привилегије Илирском народу**“ и селе се → у Будим, Сент Андреју, Ђур, Острогон, Коморан (десетине хиљада породица се сели, а носе се и мошти св. кнеза Лазара и других светих)

1691. у Пећи постављен нови патријарх, Калиник I

1702. због верских прогона из Аустрије се у Турску враћа око хиљаду српских породица

Срби су у Подунављу привржени култовима својих светих – у манастиру Раковцу

1714. Састављен је Србљак – нарочити зборник у којем су сабране похвалне песме светим Србима (оваквих **минејских зборника** има већ у XV в.). На основу овог рукописа је **1761. штампан Србљак у Римнику**. Књига је била толико популарна, да је прештампана у Венецији 1765.

1718. Пожаревачким миром Аустрија је добила северну Србију, са средиштем у Београду

(формира се Краљевина Србија унутар Хабзбуршке монархије)

1718–1739. аустријска власт на северу Србије; притисци на православне /Србе/

1737–1739. аустријско-турски рат

1739. Друга сеоба Срба под патријархом Арсенијем IV Јовановићем Шакабентом, због нове сарадње с аустријском војском

1739. Београдским миром Аустрија је изгубила северну Србију, која је поново потпала под Турску

1751. након укидања Потиске и Поморишке војне границе **Срби се** под вођством пуковника Јована Хорвата и Јована Шевића, и поред противљења карловачког митрополита Павла Ненадовића, масовно селе у Русију (1751. и 1752), где оснивају две скупине насеља: **Нову Србију** и **Славеносрбију**, које ће опстати до 1764, када ће бити претворене у обичне руске губерније, а Срби ће се већ у првој генерацији утопити у Русе

ЛИЧНОСТИ ВАЖНЕ ЗА ИСТОРИЈУ ПОЗНЕ СРПСКОСЛОВЕНСКЕ ПИСМЕНОСТИ И КУЛТУРЕ

Владислав Граматик (рођен у Новом Брду, око 1430)

-радио у манастирима Младо Нагоричино код Куманова и Матејич у подножју Скопске Црне горе (нешто западније)

-преписао више обимних зборника

1469. преписује врло разноврстан Загребачки зборник од 1500 стр. за Димитрија Кантакузина, што је једна од најобимнијих сачуваних српских средњовековних књига

-оригинално дело Пренос моштију св. Јована Рилског из Трнова у Рилу 1469; пренос је обављен на основу фермана који је издајствовала султанија Мара Бранковић

Димитрије Кантакузин (рођен у Новом Брду, око 1435; класично образован)

---преводио Пиндара и Есхила, али и велики број молитава с грчкога

---утврђено да су Срби у првој половини XV века познавали и читали античке писце!

Патријарх Пајсије Јањевац (рођен у Јањеву, средином XV в. – умро скоро након столећа, 1647) /потписивао се као „Пајсеј“/

-обилазио широки простор своје патријаршије и у више прилика показао љубав и старање према рукописним књигама; путовао у Цариград и Јерусалим

-написао Службу св. Симона и Житије св. Симона; Службу св. цару Урошу и Житије св. цара Уроша на српскословенском.

РАЧА УКРАЈ ДРИНЕ И РАЧАНИ

Црква манастира Раче посвећена је Вазнесењу Христовом

Манастир Рачу (околина Бајине Баште), по предању је основао краљ Драгутин

-први помени манастира тек у XVI в.

-у XVII в. постаје значајан преписивачки центар

-књиге се преписују и украшавају у самом манастиру и у манастирском скиту, при цркви Св. Ђорђа у Бањи

-Рачани делују приближно од половине XVII до првих деценија XVIII в.

-Рачани су после паљења манастира 1688 (?) избегли у Великој сеоби 1690. у Сент Андреју, да би се, коју годину касније, по патријарховом допуштењу, 1697. пребацили у манастир Беочин, обновили га и изградивши за себе (подигли су цркву брвнару посвећену св. Ђорђу, као што је и стари скит у Бањи носио посвету);

-манастир Рача ће бити обновљен тек столеће касније, трудом архимандрита хаџи Милентија 1795–1796, да би опет био спаљен 1813, и обновљен трудом хаџи Милентија десетак година касније

-Рачани су потпуно окренути старим српским средњовековним традицијама

-у самој Рачи, пре Велике сеобе, познати: Киријак (Ћиријак) Рачанин, Христофор Рачанин, Висарион Рачанин;

у Угарској, после сеобе: Кипријан (Ћипријан) Рачанин, Јеротеј Рачанин, даскал Максим, Григорије Рачанин, па и Гаврил Стефановић Венцловић

-Жанр „путашаствија – проскинитариона“ (опис путовања): Арсеније Чарнојевић (путовао 1682. у Јерусалим); Јеротеј Рачанин („Путашаствије к граду Јерусалиму“), Григорије Рачанин (путопис

о путовању сплавом низ Дунав од Осијека до Крајове у Румунији)

Киријак (Ћиријак) Рачанин

-1633. први пут се сусреће у манастиру Милешеви као писар Захарије

-1642. преписао је у Рачи *Псалтир с њоследовањем* у којем се потписао као Киријак Рачанин

Христофор Рачанин

-префињени преписивач и илуминатор црквених књига; пратио патријарха Арсенија Чарнојевића на путу до Христовог гроба

Кипријан (Ћипријан) Рачанин

-преписивач старих књига, компилатор, у мањој мери и оригинални стваралац, веома много радио у Сент Андреји (највише преписаних књига одатле је његових), „општи духовник будимског предела“ – при цркви Св. Луке основао књижевну школу

-Стихира св. кнезу Лазару, ушла у Србљак
-Стихологију је писао „ва глбоцеј старости“
1706 (или 1709)

Јеротеј Рачанин

-веома много преписивао, читаву малу библиотеку

-у првим годинама после сеобе живео је у Фудвару

-1704. путовао у Свету земљу, а путопис саставио 1727. у манастиру Ремети на основу дневника путовања: „Путашаствије к граду Јерусалиму“ (њих седморо је кренуло из Београда и за годину дана су се вратили у Београд – ишли су до Солуна, па морем до Египта, Синаја и Јерусалима, па преко Родоса и Цариграда до Београда)

Гаврил Стефановић Венцловић (рођен око 1680; дошао је у Сент Андреју у Великој сеоби 1690. – умро око 1749): јеромонах Гаврил, познати беседник, проповедао међу српским шајкашима на средњем Дунаву

-припада Рачанима (као школи), мада сам није из Раче

-образовање стекао у цркви Св. Луке у Сент Андреји код Кипријана Рачанина, па је

наставио свој рад као свештеник у Ђуру и Коморану

-може се пратити 1711–1746.

-преписао и украсио око 20 обимних зборника, што чини око 20 хиљада страна рукописног текста

-преписивач, писац и редактор

-пише на 2 језика:

– српскословенским (књижевним) – књиге упућене православним верницима

нпр. Служабна књига (1711–1716), „Разглаголник“ (1739), „Пресађеница“ (1735) итд.

– српским (народним) – књиге непосредно упућене народу (по његовим речима „прост дијалекат“, „прост језик“ и сл.); обично су настајале у његовом зрелом добу

нпр. Поученија и слова различита (1732), Мач духовни Лазара Барановича (1736), Житија, слова и поуке (око 1740), Слова изабрана (1743) итд.

1717. „Буквар словенских писмен“

Народни и књижевни језик Венцловићевих списа разликује се фонетиком, морфологијом и синтаксом, па и графички – **текстови на народном језику полууставом и брзописом, а текстови на књижевном језику уставом**

Милорад Павић је мистификовао Венцловићев рад и место у нашој култури и књижевности уопште: Венцловић је превасходно преписивач, преводилац и прерађивач (добро је познавао руски и пољски језик; прерађивао је старија књижевна дела из византијске књижевности у словенској рецепцији), а мање је оригинални стваралац; такође, он је последњи представник велике српскословенске књижевне епохе, а не барокни писац, иако ради у време зрелога барока

/обимна студија о Венцловићевом језику: Владан С. Јовановић, Српски дијалектолошки зборник II (Београд, 1911): 105–306/

Гроф Ђорђе Бранковић (рођен у Јенопољу код Арада /Ердел – Трансилванија/ у породици херцеговачких досељеника, 1645. – умро у Хебу, у западној Чешкој, 1711; после неколико деценија тело му је пребачено у Крушедол)

-млађи брат арадскога митрополита Саве II

-у младости научио више језика (латински, грчки, руски, румунски, италијански, мађарски, немачки, турски)

-доста је путовао дипломатским послом у служби других: Турска, Цариград, Русија, Влашка, итд.

-добрио од Аустрије титулу угарског барона, а од патријарха Арсенија III Чарнојевића сведочанство да је потомак сремских деспота Бранковића (а заправо је био самозванац, вероватно на подстицај старијег брата Саве II)

-политички врло ангажован, настојао да издејствује аустријску помоћ Србима у борби против Турака, али је због државничких тежњи (да буде „деспот Илирика“, тј. обновљене Српске деспотовине) постао сумњив, па је затворен у Бечу 1689, и потом је пребачен у Хеб 1703, да би, након 20 година, умро у заточеништву (претежно је био у некој врсти кућног притвора)

[И пре њега је било покушаја обнове Српске деспотовине, нпр. Божидар Вуковић (умро око 1539), у историји наше културе углавном познат као штампар српскословенских књига у Венецији, рођен у Подгорици, имао је претензије да обнови Србију и постане српски деспот.]

-Гроф Ђорђе Бранковић је саставио најпре малено дело на румунском језику у Букурешту: *Хроника Словена Илирика, Горње Мезије и Доње Мезије* на 44 стр.

-у заточеништву је саставио *Славеносрпске хронике* у 5 књига, на приближно 2700 стр. (данас у Библиотеци Српске патријаршије, без неколико листова)

-дело по карактеру чини прелаз од средњовековног схватања историје ка нововековном

-у састављању се служио врло великим бројем домаћих и страних извора

-прво историографско дело код Срба с научним апаратом (списак извора и литература)

I књ.: светска историја, уз најстарију историју Словена и Срба; II књ.: српска митологија, народни обичаји, порекло Немањића; III књ.: историја Немањића; IV књ.: кнез Лазар и српски деспоти, влашка и угарска историја; V књ. сопствена породична историја

-није добро владао српскословенским језиком, будући под утицајем других језика које је познавао, а Ирена Грицкат је чак дошла до претераног закључка, да је његов сложени језик

одраз „параноидног стања“ душевно оболелог човека

Литература:

Никола Радојчић, О Хроникама грофа Ђорђа Бранковића, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* књ. VI (Београд, 1926).

Ирена Грицкат, Белешке о језику Ђорђа Бранковића, *Зборник Мајнице српске за књижевност и језик* XIII/1 (Нови Сад, 1970), 85–101.

РАЧАНИ, ГАВРИЛ СТЕФАНОВИЋ ВЕНЦЛОВИЋ И ГРОФ ГОРЂЕ БРАНКОВИЋ НИСУ ПИСЦИ ПРЕЛАЗНОГ ДОБА НЕГО ПОСЛЕДЊИ ПРЕДСТАВНИЦИ СТАРЕ ПИСМЕНОСТИ; они су у целости окренути средњем веку; напоре до с њима и доста независно од њих почиње свој ток нова српска књижевност, и то пре свега кроз нове штампане књиге из XVIII в. (Трифуновић 2009: 64, 72–73)

Последњи споменици српскословенског језика:

--- преписивани у XVIII в.; по изузетку до краја овога столећа (нпр. један Псалтир са стихирама српским светитима који се чувао у старој Народној библиотеци).

ДУБРОВАЧКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК

Дубровник је, по легенди, настао спајањем два насеља у једну градску целину. Наиме, романски становници Епидауруса, који су основали антички Грци, избегли су у време словенске експанзије почетком VII в. у подножје брда Срђ где је већ постојала мања тврђава. У близини те тврђаве, на морској хриди, никао је романски градић, у каснијим изворима познат као Рагуза (*Laus* „стена“ → *Ragusa*). Преко пута њега, на копну, Словени су подигли насеље Дубрава („храстова шума“). Током времена дошло је до спајања ова два насеља у једно, Дубровник, а узани морски канал који их је раздвајао, насут је у X–XI в. и на томе месту је настала потоња централна улица, Страдун. Делимична археолошка ископавања су показала да је можда на овоме месту постојао антички грчки

градић. Легенда даље каже да је на месту старог Епидауруса никао Цавтат, средиште Конавала.

Од оснивања до краја XII в. Дубровник је у саставу Византије; након пада Цариграда 1204. г., Дубровник потпада под Венецију 1205. г. – до 1358. г. – Дубровник се у том времену проширио на српске области у залеђу, у оквиру посебних споразума са српским владарима – рашким и босанским (заузео је Стон и Пељешац /„Стонски рат“/, Конавле, Ластово и Мљет). Тада се довршава посрбљавање Дубровника у језичком погледу, јер су у околини његовој живели – искључиво Срби. Млечани уступају Дубровник Угарској 1358. г. После турског освајања Србије, 1459. г. Дубровник потпада под Турке, уживајући широку аутономију. Велики земљотрес 1667. г. заједно с другим крупним геостратешким променама у свету и Европи довели су до опадања моћи Републике. Аустрија је 1806. предала целу Далмацију Наполеоновој Француској, да би Французи укинули Дубровачку Републику 1808. После Бечког конгреса 1815. Дубровник бива предат Аустрији, у којој остаје до 1918. г. У Краљевини Југославији бива 1939. г. припојен Бановини Хрватској. После рата нашао се у саставу СР Хрватске у којој му је накнадно измењена демографска структура.

У старом Дубровнику од давнина постоје два говора – романски и словенски. Романски говор Дубровника припадао је тзв. далматском језику којим се говорило од Истре и истарских острва на северу (нарочито Крка) до приморских градова на северу Албаније.

11. јуна 1898. г. умро је последњи човек на Крку који је знао (али није имао с киме говорити) далматски језик.

Далматски се до средине XV в. добро држао у јавној употреби, али је у приватном животу већ био истиснут српским језиком (на прелазу XIII/XIV в.). Још се тада знало да је „стари дубровачки језик“ – локални романски дијалекат.

Сами Дубровачани су некадашњи латински језик звали „римским“, а италијански „латинским“; само изузетно су латински звали „влашким“ (Решетар 1951: нап. 66, стр. 34).

Од XIII в. јављају се документа на српском језику, пре свега повеље којима се уређују односи Дубровника са суседним српским областима. Повеља бана Кулина из 1189. сачувана је у Дубровнику и у препису с почетка XIII в.

Најстарији оригинални дубровачки акт је писмо краљу Владиславу из 1238–1240. г.

За разлику од претходника (нарочито В. Јагића и А. Белића), **Дубровчанин Милан Решетар је утврдио да у најстаријем дубровачком словенском говору није било мешања штокавског с чакавским говором, те да показатељ првобитног стања не могу бити песме** настале у Дубровнику зато што су оне настале у зависности од северније далматинске поезије (нарочито под утицајем града Сплита). Проблем је што је једно чисто филолошко питање врло рано, у XIX в., постало политичко. Одмах на почетку расправе у њу се укључио и Милан Решетар, као најпозванији представник Срба католика. Он је закључио да „Дубровчани нијесу никад били чакавци, јер је српски језик дошао у негда романски Дубровник из старог Захумља и старе Травуније, гдје се увијек само штокавски говорило“ (1889). **Осим историјских разлога, он се у своме закључивању повео за једном методолошким врло важном поставком – да се у дубровачкој прози крије најстарији дубровачки говор, а не у поезији која је по својој природи артифицијелна. Једино проза одговара слободном и живом говору.** После 50 година у својој приступној беседи у СКА Милан Решетар је, с потпуним увидом, поновио и подвукао ове ставове (1938).

Текст његове својеручно писане беседе штампан је у цензурисаном виду после Другог светског рата (1951). Задржана је претпоследња реченица која се завршава речима: „зато још увијек **тврдим, као што сам тврдио пред 50 година, да се у Дубровнику није никада говорило, ни у њему цијелом ни у једном његову дијелу, далматинским чакавско-икавским говором него увијек само херцеговачким штокавско-јекавским**“ (1951: 45). Последња, међутим, реченица је избачена: „Из те објективне констатације ја сада не изводим никаквих даљих закључака, јер су мени Срби и Хрвати *један* народ под *два* имена, па ја зато нећу никако рећи да се у Дубровнику није говорило хрватски него српски, али кому су Срби и Хрвати *два* народа, тај ће морати признати да је Дубровник по језику увијек био српски.“ Случајно или намерно, иста реченица је задржана у штампаном француском тексту резимеа (1951: 46).

Постојала су два доста различита књижевнојезичка израза у оригиналном стваралаштву Дубровника XV–XVII в. – ПОЕЗИЈА (под утицајем чакавске поезије: => по типу штокавица, претежно икавска) и ПРОЗА (самостална: => по типу штокавица, јекавска = транспоновани источнохерцеговачки дијалекат).

Творци дубровачког поетског језика су петраркисти Шишко Менчетић (1457–1527) и Цоре Држић (1461–1501). С њима почиње и дубровачка поезија и дубровачка књижевност.

Млађи песници (XVI в.) прихватили су њихов поетски израз: нпр. Андрија Чубрановић, Никола Наљешковић, Мароје Мажибрадић, Динко Рађина († 1607), Доминко Златарић († 1609). У мањој мери ових инословенских наноса има чак и код Џива Гундулића (1589–1638), аутора барокног епа *Осман*, насталог по узору на *Ослобођени Јерусалим* Торквата Таса. Никада се није тако говорило („донекле чакавски и претежно икавски“, М. Решетар 1952: 1). Последњи истакнути представник дубровачке књижевности био је барокни песник Игњат Ђурђевић (1675–1737).

Милан Решетар је, дакле, показао да дубровачки песници нису писали чакавски него штокавски уз примесу неких облика који су својствени далматинским чакавцима: **врло ретко ча и врло обично зач** (уместо *шиџа* и *зашџо*), **икавски изговор јата** (нпр. *нейоколибим*), **чување -л на крају речи и слога** (нпр. *рекал*, *чинил*), **облик вазети** (ум. *узети*) и **ретко предлог ва** (уместо *у*), неретко **сажети облици ма̋, ѿвѣ** (ум. *моја*, *твоје*). Нису то све чакавизми јер се неки од облика (нпр. икавизам и *рекал*, *чинил*) сусрећу на ширем терену, поред чакавског. **Већина облика могла је настати под утицајем песништва на народном језику Марка Марулића (1450–1524).**

Доказ: Лекционар који је 1508. преписао Никша Рађина (Рађинин лекционар), Либро од мнозијех разлога, одн. Дубровачки ћирилски зборник из 1520, Дубровачки лекционар с поч. XVI в., два Ватиканска молитвеника, један с прелаза XIV–XV в., други штампан 1495, штампани Српски молитвеник из 1512. г., језик дубровачких писара који су радили у тзв. српској канцеларији (Џиво Пармезан, Руско Христофановић, Никша Звијездић, Нико Бијелић итд.), тестаменти, трговачка писма.

Постоје, међутим, и у најстаријој прози неки за штокавицу нетипични елементи:

-рефлекс 'а < 'е само у инфинитивној основи глагола *јейти* /jēti*/** (потврде само сложени облици с предлогом: *ѿријаѿти* „примити“, *обујаѿти*, *одујаѿти*, *ујаѿти*), **необични икавизми** (префикс *ѿри-* може бити последица мешања *ѿрје-* < *ѿрѣ-* и *ѿри-*), **ј уместо ђ само у неколико речи** (*ројсѿиво* – можда чакавски облик црквеног рођдство /за Божић/; *Јурај* /ум. *Бурађ*/ с његовим дериватима – *Јурко*, *Јуриш* – име популарног свеца; *ѿосѿоја* – првобитно се тицало Богородице /опет црквеног порекла/, а касније се могло пренети на сваку отменију женску особу; *меју*, партикула *-је*: *ѿакоје* /за *ѿакође*/ – у случајевима који се не могу тумачити црквеним утицајем М. Решетар види особине које су преко унутрашњих граница чакавског дијалекта обухватиле дубровачки и сигурно још неке штокавске говоре – јер одсечних граница међу дијалектима нема него само међу језичким особинама; то значи да ове црте нису касније дошле у дубровачки говор, увелико већ као „чакавизми“, него су оне биле у дубровачком говору од најранијих времена)

На дубровачки језик, нарочито на његову лексику, утицали су, адстратски, црквенословенски језик, чакавски дијалекат, италијански језик – говорни и књижевни, помало и латински – црквени и канцеларијски, далматски језик – једини на овом списку супстрат (који се до краја XV в. могао чути у Дубровнику),

нпр. италијанизам у синтакси – употреба инфинитиваа с предлогом *за* уместо намерне реченице: *за видјейти* /према *per vedere*/

РУСКОСЛОВЕНСКИ ПЕРИОД

-1718. Пожаревачким миром северна Србија се нашла у саставу Аустрије;

-убрзо, исте године (није прошло ни месец и по дана: **1. септемба 1718**), **митрополит Мојсије Петровић** (1718–1730) због католичког прозелитизма **упућује писмо руском императору Петру Великом молећи га за помоћ** у изградњи саборне цркве у Београду, црквеним сасудима, књигама, двама учитељима и у новцу за изградњу школа

-разлог: Српска црква и народ су били у сиромашном и запуштеном стању, није било

довољно свештеника ни књига и нису могли да се изборе с агресивном католичком пропагандом;

-како цар није одговорио на прво писмо, митрополит је, притиснут католичком пропагандом на терену, **20. октобра 1721. упутио друго писмо с поновљеним, конкретним захтевима:** моли за душевну, а не телесну помоћ – 2 учитеља латинског и словенског језика – „а славјански је језик наш!“, и књиге за цркве

-1722. руски цар је одлучио да помогне Српској цркви, па је решавање проблема поверио Синоду Руске православне цркве

-1724. изабран је Максим Суворов, темељно образовани службеник Синода, који је донедавно службовао у Хабзбуршкој монархији

-1725. умире цар Петар, али се Суворов ипак упућује у српске крајеве

-1726. у Сремске Карловце стиже Максим Суворов

-са собом је донео штампане књиге на рускословенском језику:

„Славјанскаја граматика“ Мелетија Смотричког (1577–1633), издање из Москве, 1721, 70 примерака (први пут одштампана у Вевису у Литванији, 1618/1619; делови: ортографија, етимологија, синтакса, прозодија; прештампавана више пута)

„Первоје ученије отроком“, буквар с катихизисом Теофана Прокоповича (1681–1736), издање из 1722, у 400 примерака (први пут издат 1720, имао више издања); **буквар је прештампан 1726. у Римнику – прва књига штампана за Србе у XVIII в.**

„Лексикон треязычный“ Фјодора Поликарповича Поликарпова (1660–1731), издање из Москве, 1704, у 10 примерака

-исте године почиње са радом **Славјанска школа (1. октобра 1726)**

-1727. школа се накратко сели у Београд, и крајем исте године се враћа у Сремске Карловце

-после смрти митрополита Мојсија (1730) Суворов је покварио односе с новим владиком, па је отишао из Србије 1731, али је школа наставила с радом (школу су водили Суворовљеви ученици, тзв. *мајисџири*), а прорадила су и неколика друга училишта

-1733. нови руски учитељ, Емануил Козачински, у пратњи неколико учитеља и

студената, основао је Латинску школу; ову школу је похађао и Јован Рајић

-са смрћу и новог митрополита, Вићентија Јовановића (1737), престаје са радом и ова школа и учитељи се 1738, у току новог, аустријско-турског рата, враћају у Русију.

-окретање према Русији Срби нису доживљавали као изневеравање властитих традиција, већ напротив, као сопствено учвршћивање у вери, а уједно је то било и у изнудици; њихови прваци заправо нису ни били свесни значаја сопствених филолошких разлика – мада су били свесни њиховог постојања, већ су у посрбљеном српскословенском језику видели простоту коју је требало заменити рускословенском ученошћу

-митрополит Вићентије Јовановић (1731–1737) на ригидан је начин завршио започети посао, инсистирајући да се у свим црквама и манастирима Београдско-карловачке митрополије морају користити рускословенске књиге „чисте московске штампе“; па ако би чак и биле кијевопечерске, морале би бити под именом Синода;

-у осталим областима Пећке патријаршије српскословенска писменост је наставила свој живот, али у њу продире све више народних елемената;

упркос овако крутом званичном ставу Српске цркве у Хабзбуршкој монархији, из приватне преписке свештених лица се види да је рускословенски релативно споро освајао нов простор у целини изузев јавног – неретко су писма током $\frac{3}{4}$ XVIII в. писана народним језиком с елементима рускословенског

-1755. митрополит Павле Ненадовић је у Римнику прештампao Словенску граматику М. Смотрицког замењујући реч „руски“ речју „српски“, чиме је и симболички показано потпуно прихватање новог књижевног језика.

Закључак:

-трећа деценија XVIII в. увођење рускословенског језика у српској средини

-2/4 XVIII в. српскословенски језик бива смењен новорускословенским језиком – нова руска редакција стсл. језика

Српскословенски се није напрасно угасио него се до краја XVIII в. још налазе његови јаки трагови – нпр. у књигама Јована Рајића

/Александар Албијанић, Прилог познавању судбине српскословенских елемената у језику писаца из Војводине предвуковског доба, *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику* XIX/2 (Нови Сад, 1976), 35–53;

Александар Албијанић, Српскословенски и рускословенски елементи у „Собранију“ (1793) Јована Рајића, *Научни саставак слависти у Вукове дане* 6/1 (Београд, 1977), 165–174./

РУСКОСЛОВЕНСКИ ЈЕЗИК:

-у почетку само богослужбени језик, али једно време њиме почињу писати и световни писци (добива функцију правог књижевног језика):

1741. у Бечу штампана *Сѣматѳоѳраѳија* – прва оригинална српска књига на рускословенском језику; по среди је дело хрватског историчара Павла Ритера Витезовића, преведено и приређено за српску публику по налогу српског патријарха Арсенија IV Јовановића Шакабенте; гравире је израдио Христофор Жефаровић (осим грбова, ту су и ликови српских владара и светаца), а латинске стихове је превео патријархов секретар, песник Павле Ненадовић Млађи, додајући и две своје оде

1745. штампају се на рускословенском привилегије; 1771. напореда латински и рускословенски;

– током XVIII в. у Хиландару се преписује велики број наслеђених или оригиналних српских средњовековних дела на Србима нови, рускословенски језик

– иако су у XVIII в. прорадиле штампарије, у Хиландару се преписује Римнички србљак из 1761; преписивање књига се још и почетком XIX в. наставља у Хиландару

ОДЛИКЕ РУСКОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА:

Редакцијске разлике између руског и српског црквеног језика на почетку XVIII в. биле су уочљиве, али нису биле непремостиве. Србима је рускословенски језик одраније био познат јер су долазили у додир с рускословенским штампаним књигама.

Разумевање међу редакцијама је било могуће јер се ради о два варијанта заједничког, цсл. језика

Ову блискост појачавале су 3 битне чињенице: исто писмо (ћирилица), иста вера (православље), исто порекло (словенско).

По речима Никите И. Толстоја, замена српскословенског језика рускословенским за Србе није представљала замену једног језика другим него прелазак с једне на другу варијанту истог језика.

Па ипак, овај језик је Србима био знатно даљи од одомаћеног, у последњим годинама и знатније посрбљеног, српскословенског језика.

Ћирилица у обе редакције је у великој мери подударна, а разлика је само у томе што су поједина слова присутна/одсутна у једној од двеју редакција и што нека од слова имају различиту гласовну вредност; управо фонологија је поље главних разлика међу редакцијама стсл. језика.

-ы – Срби пишу ову графему, али још од давнина не изговарају одговарајућу фонему (замењена је обичним и); усвајање рускословенског језика је значило да се морају привикавати на нови изговор, што, заправо код Срба никада није заживело због велике удаљености од говорне базе

-ѣ – вековима уназад српскословенски је имао претежно екавски изговор; ипак, код Срба је заживела нова вредност /je/ зато што није било артикулационих проблема с њеним изговором (нпр. рѣчь /pječ/);

-щ – дошло је до потискивања српског изговора /шѣ/ у корист руског /шч/ (нпр. глаголюще /ġlaġoľuшче/), али не једнако у свим крајевима – најизразитије у јужној Угарској (угл. данашњој Војводини), али мање по Србији, Босни, Херцеговини, Црној Гори и Далмацији (српскословенско шѣ се задржало још у првим деценијама XIX в. код неких старих свештеника у Банату и Срему);

-ѣ – Срби нису усвојили рускословенски изговор „тите“ као /ѣ/, него су наставили по

старом, као /*ѿ*/, нпр. Матѿей читало се *Маѿеј* ум. *Маѿѿеј* /рус. Матфей/

-ѣ, ѣ – јерови у рускословенском имају само ортографску вредност (= безгласну) јер је у њему доследно спроведена руска вокализација (ѣ > о, ѣ > е); на то су се и Срби навикли, с тим што код неких писаца из XVIII в. постоје и неки окамењени изрази са српскословенском вокализацијом, који настављају да живе на ширем српском подручју (*Васкрсеније, ваисѿину, васкрснуѿи, самрѿи, сабор, савеѿи*)

-Ѧ (у грађ. ћирилици Ѧ) – Срби већ столећима нису познавали ову графему, али пошто је њен руски изговор /ja/ за њих био могућ – усвојили су га:

нпр. ссл. свѣтын /свеѿи/ → рсл. свѣтъй /свѣѿѿѿѿ/;

стара графема Ѧ наставила је свој живот у комплементарној дистрибуцији са Ѧ:

Ѧ на почетку речи / Ѧ на средини и на крају речи

-Ѣ – ово слово није имало посебан третман у рускословенској азбуци, али се користило као графичка варијанта и мотивисана посебним изговором – као /j/ иза вокала

Србима је ово слово познато и одраније (користили су га спорадично крајем XVII и почетком XVIII в.), а пошто се логично и лако изговарало – усвојено је

-Ѣ, Ѣ, ѣ, ѣ – Срби су врло рестриктивно усвојили умекшани изговор неких слова, одн. словних комбинација због навикнутости на српскословенску ортографију која је у високом степену јасно представљала такве случајеве; ипак, одсуство обележја условило је и измене у читању: Срби су, наиме, дословно читали како је написано, па се то одразило и на напуштање меких српских гласова у појединим позицијама:

раздѣленіе, сочиненіе – по српском читању /раздѣленије, сочиненије/

добродѣтельный – по српском читању /добродѣѿелниј/

- вокално р, л – од најстаријих времена постојала је разлика у рускословенском и српскословенском читању; Срби су лако усвојили руски изговор у групама *ор, ол, ер, ел* и *ро, ло, ре, ле* јер се оне нису опирале

1708–1711. г. у Русији је извршена реформа ћирилице по налогу императора Петра Великога

-створен је нови тип ћирилице за световне потребе, тзв. *гражданка*, грађанска ћирилица (=> срп. *грађаница*); нови тип ћирилице прати увођење новог типа књижевног језика код Руса, *рускоја*:

-ова ћирилица је облицима прилагођена владајућем типу латинице тога времена

-слова су подељена у две класе: велика и мала

-осим штампаних слова, обликована су и писана, у типолошком смислу речи – курзив

-Срби се, поред обичне употребе црквене ћирилице, с реформисаном ћирилицом упознају у школама које оснивају руски учитељи

-1759. у „Калиграфији“ Захарија Орфелина први пут се у једном српском штампаном делу појављује и грађанска ћирилица, заједно с црквеном ћирилицом (вероватно је било и ранијих примера)

У то време – до почетка $\frac{3}{4}$ XVIII в. грађанска ћирилица је сменила црквену ћирилицу у школској и јавној употреби, остављајући јој простор у цркви, али су јој остали и даље верни неки књижевници

-користе је и Јован Рајић и Доситеј Обрадовић, али с мањим разликама у појединачним решењима

УСВАЈАЊЕ И СУДБИНА РУСКОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА

Да је усвајање правилног рускословенског изговора код српске младежи ишло тешко и с трајним ограничењима, види се из жалбе првог учитеља, Максима Суворова, упућене митрополиту Мојсеју Петровићу, у којој су побројана сва наведена одступања. Природно, Србима је рускословенски требао из практичних разлога, и они су се могли задовољити његовим начелним усвајањем, без даљих амбиција.

Зато можемо и говорити о српској варијанти рускословенског језика, или чак, по речима Петра Ђорђића, о „српској редакцији рускословенског језика“.

Посрбљавање је ишло само донекле: није се дотицало фиксираних, штампаних форми; тичало се само изговора – говорне реализације (читање и појање).

Сличности изм. рсл. и ссл.: морфологија, синтакса, лексика

Разлике изм. рсл. и ссл.: фонологија, графика, ортографија

Овакав рускословенски језик постао је званични језик Српске православне цркве – службени и богослужбени;

данас је у Српској цркви присутна диглосија: језик комуникације и чак доброг дела богослужења је српски, богослужбени језик више-мање је рускословенски

Уопште узев, рускословенски је у XVIII веку постао језик српске цркве, образовања (школства) и читаве културе.

Представници: Максим Суворов, Емануил Козачински (Емануил Козачински, карловачки професор, пише „Трагикомедију о Урошу V“ и изводи је са својим ученицима 1736), Симеон Пишчевић (мемоари „Живот генералмајора и кавалера Симеона сина Стефана Пишчевића“), Павле Јулинац (*Велизариј*, превод Мармонтеловог дела, 1777), Јован Рајић (*Цвјеџић*), Захарије Орфелин („Поздрав Мојсеју Путнику“, „Горестниј плач“), Троношки родослов

Аустрија је програмски радила на потискивању рускословенског језика из јавне употребе и на културном одвајању Срба од Руса; истовремено је наступило доба просвећености (крајем XVIII в.) у којем су Срби узели активног учешћа, ревидирајући своје ставове о језику.

Како је рускословенски био неразумљив широј читалачкој публици (што у цркви није сметало), релативно брзо је замењен разумљивијим формама у функцији књижевног језика.

Створен је славеносрпски језик – намењен широј публици за световне садржаје (књижевност, наука, публицистика)

Па ипак, рускословенски се солидно држао у другој половини XVIII в. Њиме су, тако,

руском књижевном, славеносрпском и српском народном језику

-био је отворен за испробавање различитих изражајних могућности у изналажењу најподеснијег српског културног идиома

-**прве збирке песама (као нови појам): „Горестниј плач“ (1761), „Тренодија“ (1762), „Плач Србији“ (1762–1763)**

-**први часопис (нови појам): „Словено-сербски магазин“ (Венеција, 1768)** – први часопис међу јужним Словенима; изашао само један број;

-**прва изворно компонована мелодија: уз „Поздрав Мојсеју Путнику“ (1757)**

ЈОВАН РАЈИЋ (1726–1801)

-рођен у Сремским Карловцима, завршио школу Емануила Козачинског, потом Кијевску духовну академију, већи део живота провео у манастиру Ковиљу, где је, као архимандрит, и умро

-стварао на трима језицима: рускословенском (**Кант о воспоминанији смрти**), руском књижевном (**Историја разних славенских народова**), славеносрпском – више или мање посрбљеном (**Катихизис мали /Катихисісь малый, 1776/ и Бој змаја са орлови /Бой змаа са орлови, 1791/**)